



EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

## ÖÖGA ÜKS

ANDRES EHIN

### Nimevõtt

**K**es oli see mees, kes lapsepõlves meeleldi mängis oksüüdiroheline riistapuuga, millega ta siitilmast lahkunud isa oli kunagi läikima löönud oma mundrinööpe? Ja see munder oli olnud „pisuchkeri” elik tolliametniku univorm. See tolliametnik, meid huvitava isiku isa, langes Galiitsia rindel Esimese maailmasõja esimesel aastal.

„Pisuchkeri” poeg võttis endale perekonnanime, mille üks Paide vigurivänt ja ühtlasi ka vargapoiss oli ära põlanud. Enne oli „pisuchkeri” pojal olnud saksapärase perekonnanime Koch. Vigurimehelt ja vargapoisilt võttis ta üle perekonnanime Vihalemm. Arnold Kochist sai Arno Vihalemm. Teatud mõttes oli mehe ristiisaks ka Karl August Hindrey, kes oli šokeeritud sellest, et Järvamaa seikleja Ants oli ilusa eestipärase nime Vihalem(m) vahetanud tehisliku perekonnanime Kulgur vastu. Hindrey kirjutas oma vapustusest Eesti Päevalehes. Oli 1936. aasta ja Pärnu ääre pealt Räämast ehk Vaestepatuste agulist pärit kunstnik ja kirjanik Arno Vihalemm oli 25-aastane.

Sellesinatse Antsuga oli Arno pealekauba veel üheskoos sõjaväes aega teeninud. Ants Kulgurile, kes hiljem perekonnanime Vihalem (NB! ühe *m*-iga) tagasi võttis, on Vihalemm pühendanud ka luuletuse „Ants Kulgur”, mis on ilmunud luulekogus „Consolationes” (1961). Kahe emmiga Vihalemm lasi selles luuletuses Antsul auto alla jääda.

Oma nimemuutmislooo pani Arno Vihalemm kirja korporatsiooni Filiae Patriae daamidele USA-s toimunud koondisõhtu jaoks 1961. aastal.

## Sünd ja surm

Henrik Visnapuu on Arno Vihalemma ärgitanud küsima: „Millal sünnib inimene? Kas juba enne oma sündi või alles surma eel?” See on küsimus, mille on püstitanud ka mitmed kuulsad hiina ja jaapani luuleklassikud. See on küsimus, millele pole vastust, aga mida on ometi tähtis küsida. Selle küsimuse teisendeid ja kaudseid vastuseid on zen-budistlik pärimus täis. Üks võimalus on tõdeda: „On ainult kaks viivu, mil me tõepoolest elame: need on sünni ja surma viiv.”

Säärases versioonis on see tähtis tunnetusüksus jõudnud suurte läänelike inimhulkadeni Flemingi James Bondi lugude kaudu.

Sünni ja surma viivud on kõige loomingulisemad, kõige vormivamad.

Aga Arno Vihalemm on sõnastanud selle sootuks teisiti:

*Vormi andmise valust  
otsisin jalgealust,  
piiride leidmise piinast  
jõin ennast täis nagu viinast.*

(---)

(„Dialoogid” kogust „Consolationes”)

Selles nelikus kipume nägema ainuüksi kunstiloomingu sünnivalusid. Tegelikult on säärastelgi valudel seos üleüldise loovuse põhimõttega, meie elu ja surmaga.

## Loovisiku sünn

Aga kitsendame vaatevälja ja mõtiskleme selle üle, millal sündis Arno Vihalemm kui ennast teadvustav loov isik. Mil viisil omandas ta oma isikupära? Mänguasi, mille taolist ühelgi teisel poisil polnud, võis ju küll teataval määral isikupära tekkimist soodustada, aga tähtsam on muidugi pärilikkus. Vanemad olid elava kujutlusvõimega. Vägagi tähtis oli kahtlemata suhtlemine sugulashingega – sõprus koolivend August Sangaga, mis jäi kestma kogu eluks. Kahe sõbra loominguline kreedo on olnud lähedane. Arvo Mägi, Vihalemmale pagulaspäevil lähedane isik, on nentinud:

„Nagu ta kaasaegne August Sang, nii on ka Vihalemm peamiselt pealtvaataja, kommenteerija, mitte mingi võitlejaloomus.” Nii Mägi kui ka mitmed teised asjatundjad on iseloomustanud Vihalemma ja Sanga kui resigneerunud, melanhoolseid ja iseendaga dialoogi pidada armastavaid luuletajaid.

Mõjutused teistelt arbutatelt – Heiti Talvikult ja Betti Alverilt – avaldusid Vihalemmal peamiselt ta varases luules, 1930. aastatel. Ühisvaim Sanga-ga avaldus suuremal või vähemal määral hiljemgi.

## Esimene arvustus

Ka Vihalemma esimene arvustaja oli üks arbutatest, nimelt Paul Viiding. 1938. aasta Päevalehe lisas Kunst ja Kirjandus avaldatud Viidingu vestes on järgmine lõik:

„HÄRRA: Kes on Vihalemm? Kuulen esimest korda.

DAAM: Pärin noor luuletaja. On Tartu „kirjanduslikes salongides” tuntud

teravate ja huvitavate epigrammide autorina, mis kirjanduslikult on väga head, aga trükimusta ei kannata oma teravuse pärast. Aga need asjad siin on kenad. Tuletavad natuke meele Talvikut, aga mis sellest! Kas on keegi päris vaba mõjutustest, eriti oma loomingu alguses? Ja parem hea mõjutus, kui saamatu omapära, mida meil paraku ka küllalt ilmub, kui mitte „paksudes žurnaalides” (Viiding 1938).

Vanast peast on Vihalemm ise olnud oma kodumaal kirjutatud noorpõlveluule vastu halastamatum. Asta Põldmäe koostatud valikkogust „Lugemik” on need värsid autori soovil välja jäänud, „et oleks täiesti välismaine raamat!”.

### Kommentaaride kommentaarid

Allakirjutanu tähelepanu tulipunktis on teistest käsitlustest enam olnud Karl Ristikivi mõtted Vihalemma loomingust. Ka need Ristikivi mõtted, millega allakirjutanu päriselt nõus pole, on talle olulised.

Karl Ristikivi on oma ettekandes Vihalemmale Rootsi eestlaste esinduse auhinna üleandmise puhul 13. märtsil 1976 niisamuti täheldanud arbujate mõju Arno Vihalemmale, siiski ei pea ta auhinnatud poeti „mingiks Talviku või Sanga epigooniks” ja nendib, et „paremaid eeskujusid selleaegsest eesti luulest oleks raske leida”.<sup>1</sup> Mis puutub edasistesse arengutesse, siis tões Ristikivi: „Varsti läks ta aga oma teed, arendas välja selle isikupärase stiili, mis teda eraldab teistest arbujatest, stiili, mis on omane ainult Arno Vihalemmale.”

Vihalemm ise pole Ristikivi arvamustega igas tükis nõus. Ristikivi teksti on ta varustanud säärase pliiatsikirjas ääremärkustega nagu: „ei olnud varsti” ja „Ka Alver muutus!”. Sellega tahab Vihalemm öelda, et teiste arbujate mõjud temale olid tugevad ja kauakestvad.

Ristikivi oli ühel meele Arvo Mäega, kellele ta oma ettekandes osundas: „Vihalemma vorm on meelega rustikaalne, rõhuga just sõnal „meelega”. Sest luuletaja on teadlik vormija. Kunstniku-poeedi kohta sobib kasutada hindaavat iseloomustust – „ta teab, mis ta teeb”. See vilksatab korduvalt ta värsides. Selles asjas on luuletaja kindlasti arbujate traditsioonide hoidja ja jätkaja.”

Aga jälle pole Vihalemm oma loomingu käsitlejatega nõus, sest sinna on ta pliiatsiga teinud ääremärkuse: „ei! ma ei tea mis ma teen.”

Vihalemma vastuväited hindajatele jätkuvad äärtel veelgi.

Ristikivi ettekanne läheb edasi nii viisi: „Nii siis – Vihalemma luule vormilist lihtsust ja „maalähedust” tuleb võtta suure ettevaatusega, et ennast mitte petta lasta. Tegelikult on siin tegemist täiesti teadliku ja üsnagi rafineeritud vormikultuuriga.

Niisama vähe, kui võis uskuda Talvikut, kui ta ütles:

„Ma iial polnud eht –  
ei elus ega luules”,

niisama vähe võime uskuda Vihalemma, kui ta oma loomingu kohta ütleb: [siia lükib Vihalemm järjekordse ääremärkuse: „võib ka uskuda!! – A. E.]

<sup>1</sup> Edaspidi viited K. Ristikivi ettekandele Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist (KM EKLA, f 322).

*Mina aga olen toksind  
kivi küljest kilde  
ligi kaks-kord-kümme aastat.*

*Muidu mängind. Mõttetumalt.  
Kivi tuum jääb tummaks.”*

(KM EKLA, f 322)

Selle luuletuse lõppu lisab Vihalemm ääremärkuse: „*surnud kalad!*”

Nende sõnadega tõmbab Vihalemm rööbikjoone kivi tumma tuuma ja mere vahel, kus „ei uju ühtki kala”. Ei aita see, et kunstnik on seda merd suure hoolega ja tõetruult maalinud. Seda luuletust on peetud realismi kriitikaks.

### **Kus on spontaansuse piirid?**

Pöördugem tagasi Arvo Mäe ja Karl Ristikivi seisukohavõttude ja Vihalemma eituste juurde. Võib-olla aitab seda vastandlust seletada väike ekskursss luuletajate siseilma. Inimesel, kes kümneid aastaid järjepanu luulega tegeleb, kujuneb välja oskus oma impulsse kunstiväärtuslikult ära kasutada: ta oskab neid huvitavalt sõnadesse valada ka siis, kui on tegemist raskesti sõnastatava ainesega. Ta ei pea palju mõtlema ega arutama. Kunstniku või luuletaja spontaansus võib olla mahukam ja sügavamale ulatuv kui inimesel, kes oma impulsside või meeleliste kogemuste kultiveerimisega pole kunagi tegelnud. Niisamuti pole professionaalsel ja kogenud malemängijal vaja igas positsioonis mitut käiku ette mõelda. Tal on välja kujunenud vaist, kuidas teatavaid seise paremuse poole edasi arendada.

Kuigi Vihalemm pole olnud eriti viljakas luuletaja, on tal professionaalsus üsnagi kiiresti välja kujunenud. Siit ongi ehk pärit see üllatav tõdemus: „ei! ma ei tea mis ma teen”. Luuletajal, kes on oma rolli sisse elanud, ei pruugi rafineeritud luulekultuur ja spontaansus olla vastuolus. Muidugi ei kujune nii sügav professionalism kergesti välja inimestel, kes pole lapsepõlvest peale hergad, meeleliselt tundlikud, fantaseerimisele kalduvad.

### **Ei trüginud esiplaanile**

Ristikivi osundas seda ülalmainitud kaks korda kümme aastat kivi küljest kildude toksimise luuletust siiski veel ühel põhjusel: nimelt nägi ta siin omamoodi arbujalikku enesetutvustamist, aukartust kunsti ees ja iseenda tagaplaanile jätmist. Seesugune tagasihoidlikkus on ju ajast aega olnud eestlasele omane – „ah, mis nüüd mina”, „uhkus ajab upakile”, „enesekiitus haiseb” jne, jne. Ristikivi juhtis tähelepanu, et selles osas on arbujad aplombikatest siurulastest vägagi erinevad, ja osundab Visnapuud:

„Aeg ilmuda jo ülim, täis on tund.  
Te hulka, laulikud, ma julgest tulen.”

Teised arbujad, tahtmata küll ennast esile upitada, harrastasid tihtilugu ometi pidulikku ja pühalikku väljendusviisi, nende traagilisel tunnetusel on aristokraatlikku jumet. Pärnu agulist pärit poeedi kohta nentis aga Ristikivi: „Vihalemm on meelega kõige piduliku ja pühaliku vastu, tahab olla hästi

argipäevane... Ta on siiski agulipoiss ja – veel enam – kord juba maitsnud hea- ja kurjatundmispuust ega pääse enam tagasi talupoja looduslapselikku para- diisi. Kultuur on talle jätnud oma rõugearmid – ka vormikultuur, meeldigu see talle või mitte...”

Teisal väidab Ristikivi: „...ta valitseb meisterlikult kõiki vorme ja võib endale sellepärast lubada kõigi vormireeglite ignoreerimist.”

Oma marginaalis vaidleb Vihalemm vastu: „ei! ega ei valitse – aga ei taha ka „Valitsejaks” saada” (KM EKLA, f 322).

### Kiuslik Vihalemm

Mõnikord on Vihalemm lausa kiuslik – nii luuletekstis kui ka marginaalias. Aga seda ei maksa talle pahaks panna, see kius on kius viguri pärast. Ristikivi taipas hästi selle kiusu loomust, aga küllap ta ei teadnud, et Vihalemm ei jäta oma jonni ka tema ettekannet kommenteerides, sest neid Vihalemma kommentaare ei saanud ta iialgi lugeda.

Ristikivi: „Vihalemm on nüüd lõplikult üle läinud tähendamissõnadele. Pildid on selgejoonelised, igapäevased ja sageli näiliselt naiivsed, aga nende tagant tuleb kogu aeg otsida midagi hoopis muud. Ja igakord pole sugugi kerge leida, mida luuletaja on öelda tahtnud, sest tal on kombeks lugejat alguses eksiteele viia, et siis korruga lõppridades teha äkiline pööre.”

Luuletus „Araratil” lõpeb niimoodi:

*Kuid muidugi alanes vesi  
Araratil, kui aeg sai täis.  
Laevalt lahkusid paarikesi  
kõik loomad ja Noa jõi end täis.*

Seda luuletust kommenteeris Ristikivi nõnda: „Peab siiski omalt poolt juure lisama, et Noa, enne kui ta end täis jõi, pidi istutama viinamäe ja avastama marjadest veini valmistamise kunsti – ja see on omaette tükk kultuuritööd.”

Selle kommentaari kohta ütleb Vihalemm oma ääremärkuses: „ei! tal olid lähkrid kaasas!” Vihalemm vihjas sellele, et Noa ja tema suguselts võisid ju ammu enne veeuputust osata viinamägesid rajada ja veini valmistada. Niisuguste avastamiste aeg võis olla ammu selja taga.

### Mõtlen, järelilikult olen / vakka

Allakirjutanu on Arno Vihalemmaga kohtunud ühe korra, aga see kohtumine kestis mitu tundi. Vello Salo ja Arno Vihalemm tulid mulle külla, kui ma juunikuus 1981 elutsesin Baltiska Instituteti külaliskorteris Stockholmis. Olin esinenud ettekandega selle instituudi järjekordsel konverentsil. Kohtumine nägi üldiselt välja nii, et Vello Salo küsis, mina vastasin ja Arno Vihalemm oli vait. Vihalemm võttis sõna üksnes siis, kui talle turgatas pähe võimalus lühikese vahelelükkega jutt liiga tuttavatelt radadelt kõrvale pöörata.

Samasugune kirk sillutatud teedelt eemale kippuda oli ka Artur Alliksaarel, aga erinevalt Tartu boheemlaste kuningast oli Vihalemm sõnadega väga kokkuhoidlik. Tema ei ajanud barokset juttu, talle meeldis öelda „võta näpust!” mitmel-setmel eri moel.

Pöördugem jälle Ristikivi poole: „Ka Vihalemm ise ei paku lahendusi, vaid ainult küsimusi. Ja kui ta mõnikord lahenduse pakub, tuleb olla väga ettevaatlik, sest see võib olla ainult vigur. Ta ei ole selles mõttes sotsiaalne luuletaja ega harrasta sotsiaalset kriitikat. Veel vähem jagab ta oma tarkust. Oma kutsumuse on ta kõige lakoonilisemalt väljendanud järgmistes ridades:

*Öö saabub, tühi ja tumm,  
mis olemast iial ei lakka.  
Mõtlen, järelikult olen  
vakka.”*

(katkend luuletusest „Cogito” kogus „Consolationes”)

Neid Vihalemma värsiridu on väga palju tsiteeritud. Arne Merilai näeb siin esmajoones tolle aja poliitilise olukorra hinnangut, mõtleva inimese allajäämismeeleolusid, seda, et ega „oma elu jooksul enam poliitilisi muutusi ei nähta” (Merilai 2008: 514). Seesugune järeldus on õige küll, aga Vihalemm poleks Vihalemm, kui ta ainult seda oleks silmas pidanud. See Ystadis elanud Eesti vaimuinimene oli mees, kel oli suur sisemine tung ka filosoofiliselt mõelda. „Mõtlen, järelikult olen / vakka” on silmanähtavalt tõlgendatav ka postulaadina, mis lisab kuulsa prantsuse tarkpea mõttetereale *cogito, ergo sum* terve hulga varjundeid ja külgnevusi, millest osa on vägagi eestilikud.

Näiteks: „ärge tahtke, et ma midagi ütleksin – näete ju, et ma alles mõtlen”; „jätke mind rahule, pange üks väljaspoolt kinni – ma mõtlen”; „ärge jahvatage kogu aeg nagu tatraveskid – kui te vakka ei jää, ei saa ma teid tõsiselt võtta”; „kes ei oska õigel ajal wait olla, see ei süvene millessegi”; „jäägem wait, surm on siinsamas, on viimane aeg mõelda, vaimseks saada – enne, kui tuleb suur tühjus ja igitumus”. Tõlgendamisvõimalusi on palju ja küllap leiab iga lugeja neid omalt poolt juurde. Tegemist on hea mõtteluulega *par excellence*.

## Logos

Vihalemm rääkis vähe ja kirjutas lühidalt ning keskendatult seepärast, et ta ei sallinud sõnakõlksutamist, sõna kui kesta. Ühes oma kirjas Vello Salole (KM EKLA, f 322, m 1 : 20) arutab ta Piibli tõlkimise küsimusi. Vihalemma mõtete keskmes on lause: „Alguses oli sõna.” ‘Sõna’ tähistas Piibli kreeka keelne tekst sõnaga ‘Logos.’ Vihalemm küsib: „... kas keegi teab praegu, mis selle Logose sisu oli sellal, kui see kirja pandi?”

„Mina kahtlen isegi, et Logos tänapäeval ei vasta isegi enam Kreekamaal sellele mõistele, mis tal Vana-Kreeka keeles oli ja et meil eesti keeles üldse puudubki sõna, mis seda sõna sisuliselt õieti tõlgiks! Sest Logos ei ole mitte ainult sõna kui kest – Logos peaks vist rohkem olema, sest muidu ei oleks keegi saanud temast mõistet ‘loogika’ tuletada. Minu arvates tähendab Logos „mõtet, mis kuju on võtnud” või „vaimu, mis nähtavaks on saanud” – ja ainult selles mõttes on õige ütelda, et „alguses oli Sõna”. Teadlikuks saamine on loomine... Teadlikuks saamine on ka „nähtavaks tegemine” või *vice versa* – s.o. et mingist „nebuloosast” sünnib üks maailm – s.o. „midagi konkreetset”. See on suurelt ja sügavalt mõeldud see – alguses oli Sõna – oli logos, ainuke asi, et kui meie ka eesti keeles kirjutame ‘Sõna’ suure tähega, ei vasta see vist

ikkagi Vana-Kreeka keele logosele väikse tähegagi. Kuid muud paremat vastet meil ju ei ole..." (KM EKLA, f 322).

Kirjades arutab Vihalemm Saloga Piibli tõlkimise küsimusi, kuid need küsimused ei huvitaks Vihalemma nii sügavalt, kui ta ei oleks tahtnud ka ise oma loomingu õppida kasutama Sõna selle sügavamas tähenduses, kui ta poleks püüelnud oma sõnadega vaimuse poole, kui ta loominguks paleuseks poleks olnud „mõte, mis kuju on võtnud” või „vaim, mis nähtavaks on saanud”.

Vihalemma vastuväide Ristikivile – „ei! ma ei tea mis ma teen” – ei tähenda mitte Ristikivi kontseptsiooni äranullimist, vaid allakirjutanu arvates pigem tagasihoidlikku ja kurvameelset ülestunnistust iseendale (sest kõik need ääremärkused tegi Vihalemm ju iseenda tarvis): ma ei ole veel teadlik vormija, minu loomingu näol pole tegemist täiesti teadliku ega rafineeritud vormikultuuriga.

Olles loomu poolest maarahvalikult tagasihoidlik, oli Vihalemmale võõrastav lugeda enda kohta kõlavaid kiidusõnu. Veel vähem tahtis ta kõrgekskiitmist võimendada. Ta andis endale aru, et ta alles püüdleb ja et tõelist *Logos*'t suure tähega pole ta oma loomingu veel tabanud. Küllap ei mõelnud ta enamasti selle peale, et paljud teised poeedid võisid tõelisest vaimusest märksa kaugemal olla...

### Vastandmõisted ühes kujundis

Mitmed arvustajad on esile toonud Vihalemma enesemadaldamise kalduvust ja kartust, et ta on hiljaks jäänud. Tõepoolest, Arno Vihalemm avaldas terve tsüklitäie 1930. aastate arbujalikke luuletusi (kogus „Kaja kivi südames”) alles 1954. aastal, aga polnud ju põhjust arbujate laadi ka tollel ajal häbene da. Arbujate värsikultuur on nii kõrge, et iga õnnestumine selles laadis võib ühele luuletajale rõõmu teha. Ise küsimus on see, kas Vihalemm nendes luuletustes iseenda ära tundis, aga seda probleemi oleme juba eespool käsitlenud.

Tähtis arbujalik tunnusjoon, mida ka Ristikivi Vihalemma puhul nimetab, on vastandmõistete mahutamise ühte kujundisse. Ristikivi paneb sellele kahesuse ehk dualismi nime. (Ei tea, kas filosoofid oleksid ikka terminite niisuguse asetusega nõus?) Ristikivi märgib, et see joon esineb paljudel XX sajandi esimesel kümnendil ja natuke aega pärast seda sündinud luuletajatel. Näiteks sobib hästi Betti Alveri luuletus, mis on kirjutatud umbes samal ajal, kui Arno Vihalemma esimesed luuletused Loomingusse jõudsid:

„Käes kannel ja askeedi piits, nii tahaksid, mis hullus! –  
sa paastuda kui karm noviits ja süüa kui Lucullus.”

Tõepoolest, toredat mängu vastanditega leiame Vihalemma luulest palju, ta kõrvutab näiteks Karl Marxi ja Jeanne d'Arci, käibetõdesid ja püsivalesid, ta küsib üsna häbematult: „kus kurat on / Önnistegija?!” , teda huvitavad värvipimedad maalrid jne. Talle meeldib öelda *kuid*, talle sobib lausuda *aga*. Ta oskab vastanditega suurepäraselt mängida ja tihtilugu kasvab see mäng lausa maagiaks.

Siiski ei piirdu vastanditega mängijate hulk XX sajandi esimesel aastatosinal sündinud poeetidega. Niisama sageli tuleb seda ette noorematelgi luuletajatel.

Rohkesti on mängu vastanditega näiteks Kalju Lepiku luules. Lepik kuuleb „musta sammu, mis lõhnab / ja sellel lõhnal on kollane hää”. Mustas surmas on rohkesti kollast, mis on ju päikest, päeva ja elu sümboliseeriv värv.

Alliksaarelgi tuleb mängu vastanditega ette igal võimalikul ja võimatul viisil, mõnikord kasutab ta siinjuures Alverile lähedasi võtteid:

„Mu hinges koos on munk ja sübariit –  
ei tea ma kumba enam, kumba vähem.  
Kesk aja hallust köen kui tuleriit  
ja otsin kõige kiuste elulähet.”

Vihalemm on üks vend suurest vastandajate luulevennaskonnast.

Aga kõige hasartsemad ja põrpivamad vastandajad on sürrealistid. Vastandite kokkusobitamine, ühendamatu ühendamine on ikka olnud sürrealistide, sealhulgas Ilmar Laabani üks põhivõtteid. Sellest kirjutas oma Laabani-käsitluses põhjalikult Aleksander Aspel.

Vihalemm, kes kunstnikuna oli üsnagi mõjutatud kuulsast šveitsi sürrealistist Paul Kleest, polnud kirjanikuna kuulsast eesti sürrealistist Laabanist kuigivõrd vaimustatud. Mängus vastanditega ei läinud ta Laabani kombel välja viimaste võimalusteni, rääkimata võimatustest. Vihalemmale meeldib ingel, kes sõbrutseb lindudega. Laabanile meeldib ingel, kes on niivõrd rohtu kasvanud, et teda on vaja niita. Aga mida teha inglite selja pealt niidetud heinaga, seda Laaban meile ei ütle.

### **Vihalemma keel kui väliseestluse päästja**

Otseselt ärritas Vihalemma Laabani aaviklik keelepruuk – kõik need raulade poorsed rahnud ja velpade võrdkujud me ulmis, kõik need lumesajud älnidusepuust nikerdet südames ja malnidused, kelle sära loob rauatolmu...

Vihalemmaga üht meelt olid selles küsimuses Ants Oras ja Artur Adson, kes esines tihtilugu ka Marie Underi kõneisikuna.

Vihalemma enda keelepruuk leidis seevastu Orase ja Adsoni vaimustatud vastuvõttu.

Ants Oras kirjutas Vihalemmale 1954. aastal Gainesville'ist USA-st: „Lugesin selle [luulekogu „Kaja kivi südames” – A. E.] oma naisele ette ning tundsi mõlemad mõnu selle värskusest. Üks suuremaid ohte võõrsil olles on kaotada otsest kontakti intiimse ja näiliselt igapäevasega emakeeles ja kodumaises elus. Poesildid, igapäevane jutt väljaspool kodu, päevalehed jne täidavad pää võõrkeelse fraseoloogiaga pungil täis. Tulemused on luules (ja muidugi ka proosas) sagedasti masendavad. Emakeel võib muutuda poolsurnud keeleks...

Teil ei ole sellest jälgegi. Teie keel, teie värss, teie rütmid, teie pildid on maahõngu täis – sel määral koguni, et hakkab valus, mõeldes, et siinses ümbuses see hõng peaaegu täiesti puudub. Halb on mõelda neile noortele, kes 'vir-siku' asemel ütlevad 'peach'...

See on päämine punkt, kust algab eestluse laostumine.

Teil on eestipärasus nii eht, kui iganes võimalik – ning ta ei ole sentimentaalne ega forsseeritud...” (KM EKLA, f 322).



Artur Adsoni kirjast Arno Vihalemmale (28. X 1966) loeme: „Sai ometi lugeda mõnusat maakeelt ja puhata, sest rutiinipärast kirjakeelt, mida iga ajaleht ja koosolekusangar ketrab, on juba päris tüütu kuulata-lugeda...”

Adson püüab Laabanit, „kel värsiread segased”, Vihalemmale vastandada. Ta jätkab seejärel: „... Luce vaimus salmikud panid otse mu voodi naerust vappuma, kui neid pärast lõunat pikutades süngis lugessin” (KM EKLA, f 322).

### Vihalemm ja kuuekümnendate Tartu noored poeedid

Noortele luuletajatele nõukaaegses kuuekümnendate aastate Tartus võisid läänelikust, peamiselt prantsusepärasest sürrealismi esteetikast inspireeritud Ilmar Laabani oopused, aga ka Kalju Lepiku „rippuvate sildade õhtu” lõhnalised värsid niisama hästi meeldida kui Arno Vihalemma mõnusalt maakeelset luuletused. Olid ju nii ühed kui ka teised vastuolus sotsrealismi vaimuga.

Kuuekümnendate noored luuletajad kodu-Eestis ei saanud tollal vaimus-tuda eesti keelele pühendatud luuletusest kogus „Ühe keelega kannel”, sest seda kogu polnud veel kirjutatudki (ilmus 1979. aastal). Aga ka hilisel stagnaajal olid Vihalemma eesti keele tähendusest kõnelevad värsid elujõudu ergutavad, seda enam, et nad ei sisaldanud suuri puhevil sõnu:

*Ma mängin oma pilli peal  
ja minu pill on keel.  
Mu kandlel on üks ainus keel  
ja see on eesti keel.*

Väärt kirjandus oli ju enamasti raskesti kättesaadav, mittesoovitav või keelatud. Säärase kirjanduse hulka kuulusid kindlasti ka Vihalemma värsid.

Aga mitte ainult Laabanile ja Lepikule ei vastandatud Vihalemma.

Kaaskirjas 1967. aasta esimese numbri Tulimullas ilmunud artikli käsi-kirjale kirjutab Ants Oras Vihalemma Ivar Ivaskile vastandades: „Vihalemm on inimlikult ja luuleliselt mõjuv, aga Ivask ei ole” (KM EKLA, f 322).

### Pagulasarvustajate lemmiklaps

Vihalemm, kellest tänapäeval kuigi sageli juttu ei tehta, oli pagulasarvustajate üks lemmiklapsi. Seda just oma rikka ja rahvaliku luulekeele tõttu. Arvo Mägi kirjutab Teatajas 1954. aastal: „...kujuneb Vihalemmal oma, isikupärane, rahvalikust regivärsist lähtuv ja konventsionaalsust trotsiv stiil. Lüürika sügavam olemus, ootamatult rabavate väljenduste ja torgete taga peituv sisejõud pole kergesti defineeritav, aga põhijõud on kahtlemata tõhus ning veenab iga uue lugemisega ikka enam. **Näilise lihtsuse taga peitub sihiteadlikkust, mis kiusab loodima, kuid jätab põhja leidmata – eks see ole kiitvaim tunnustus kunstiteosele**” (Mägi 1954) [esiletõste – A. E.].

Vaatamata sellele, et Mägi on vägagi sisse võetud kõigest rahvalikust ja lihtsast Vihalemma luules,<sup>2</sup> ei pea ta koos Orase ja Ristikiviga Vihalemma luulet lihtsaks.

<sup>2</sup> „Ootamatult värsked piltvõrdlused, otse „proosalik” väljenduslihtsus – need on Vihalemma värsivoorused läbi ta loomingu, kas või ainult südamlíksoojas ja ometi uhkes hüm-nis leivale, räimele ja kartulile” (Mägi 1961).

## Vihalemm ja Giraudoux

Ka allakirjutanu on Vihalemma luuletusi üle lugedes üllatusega ikka ja jälle avastanud uusi tõlgendusvõimalusi. Küllap võib Vihalemma loomingut iseloomustada Jean Giraudoux' sfääride teooriast lähtudes – kunstiteost saab vaadelda mitmest seisukohast. Lihtsameelsem kunstitarbija võtab kõike sõnasõnalt, teda huvitavad sündmused, faabula, ühesed juhtmõtted. Teravama tajuga kunstipublik näeb teoses ka sotsiaalset tagapõhja ja selle mõju inimstaatuste draamale, tajub pingeid, mis ühes ja teises aegruumi punktmomentis viivad armastuse ja surmani. Páris sügavmeelne isik tunnetab kunstilise kujundi seoseid kõiksuse, lõpmatuse ja igavikuga. Niisiis – kolm põhilist sfääri või mõõdet. Ja Vihalemma loomingus on need kõik olemas, igauks võib luuletust nautida oma vastuvõtuvõime kohaselt.

## Hingestamine

Soomeugriliku maailmataju üheks põhijooneks on peetud kogu maailma – nii elusa kui ka elutu – hingestamist. Kristliku kaanoni järgi on hing ainult inimesel. Hingestatuse tajumine pole mitte ainult muinasusundi joon. See on oluline ka tänapäeva eestlasele.

Selles küsimuses on Arno Vihalemm läbi ja lõhki soomeugrilane. Oma luuletustes ei hingesta ta mitte pelgalt pudulojuseid, puid, põõsaid, mulda, kive, kuud või päikest. Ta hingestab näiteks ka varje, räägib meile varjude unelmatest ja armuigatsustest. Ta hingestab koguni kirjavahemärke ning suudab seda teha väga erksalt ja huvitavalt:

*„See saab siia, see saab sinna,  
see on võõras, see on oma” –  
nõnda lause leinamajas  
vara jagas koma.*

## Luule kui iseeneses

Vihalemm polnud suur jutumees. Ka luules jäi ta sõnadega kokkuhoidlikuks. Kuigi ta ise on ennast kergekaaluliseks nimetanud, on ta nappidel sõnadel kaalu ja nende taga avastad kõige mitmekesisemaid taustmaastikke. Aga taiplikul lugejal tekib ometi ähmane aimus või koguni selge äratundmine, et ka kõige rikkalikumad taustsüsteemid ei suuda luuletust hõlmata. Luuletuses on luule tähtsam kui taustad, süsteemid ja tähendused.

## Luule kui Vihalemma unenägu

Vihalemm ise arutab niiviisi: „...mida sa selle pildiga oled mõtelnud... Raske vastata, iga pilt on ju rohkem nagu unenägu. Mida sa oma unenäoga oled ütelda tahtnud? –

Kuid üks ole ju vanast ajast teada, et unenägu ise tahab meile midagi ütelda...

Võib katsuda seletada nii pilte kui unenägusid (või ka luuletusi). Aga ära seletatud pilt ei olegi ju enam pilt, nii nagu ka ära seletatud unenägu ei ole enam unenägu, vaid esmajoones (ära) seletamine.

Unenäolisus jääb püsima ka luuletustes enestes – luuletused esmajoones on asjad iseendas, olgugi et neis tavaliselt on ka aimatavat või isegi selgesti mõistetavat tähendust” (KM EKLA, f 322).

Vihalemm tsiteerib Archibald MacLeishi: „Luuletus ei pea tähendama, vaid olema.”

Värsivormis on Vihalemm öelnud nii:

*Kes teab, kes teab –  
ma ütlen mööda,  
aga taban tõde  
ja öö sees helendan  
kui jaaniuss.*

Ants Oras kommenteerib: „...Vihalemma helendused enamasti on märksa tugevamad kui jaaniussi omad. Valgustus on tugevam, kuigi unenäolisus siiski ei kao.”

Arvo Mägi küsib: „Miks ei saa luulelooming olla üks unenäokildude kogu ehk mosaiik?”

### Lüüriline sügavus

Kaks pealtnäha isesugust kontseptsiooni – kunstiteos kui unenägu ja kunstiteos kui asi iseeneses – viivad meid välja samasse suunda. Ja sellele teeviidale on peale kirjutatud „Lüürika”.

Enamikus luuletustes ei tundu Vihalemm olevat kuigi lüüriline, pigem on ta vaimukas. Aga Pärt Lias on teinud terase tähelepaneku: vaimukus ja lõovus pole Vihalemmal isegi mitte epigrammides see kõige tähtsam. Kunstisõnum on tähtsam. Lias on XII klassi kirjandusõpikus sõnastanud selle mõtte nii: „Vihalemma epigramm on taltunud kunstisõnumiks” (Lias 1996: 142).

Artur Adson kirjutab Eesti Päevalehes (1971) Arno Vihalemma juubeliks: „Vihalemm ei ole kummaski kunstis kuiv realist, ta keel on pildirikas, mõte üllatav-leidlik, lausang tihti põrpiv ja lüürilisus hoopis kalevi alla peidetud” (Adson 1971) [sõrendus käesoleva artikli autorilt, kes arvab teisiti – A. E.].

Samas kirjatöös vaidleb Adson iseendale vastu, rääkides, et ka Vihalemma kõige iroonilisematele piltidele annab „Vihalemma käe hell täpsus lüürilise tundevarjundi”. Ja see kehtib nii Vihalemma taideteoste kui ka tema värsside kohta.

Üldiselt ongi nii, et läbi aegade on arvustajad pigem tähele pannud Vihalemma vigureid ja vempe, pigem värvikat keelepruuki kui ta lüürilist sügavust. Aga allakirjutanu ei hakanud seda artiklit kirjutama mitte nende kõigi huvitavate üksikasjade pärast, millest eespool juttu tegime, vaid just lüürilise sügavuse pärast.

Läbi aastatuhandete on luuletajad kirjutanud sadu tuhandeid või koguni miljoneid luuletusi armastusest ja surmast, aastaegadest, päikesest ja kuust, päevast ja ööst... On suur saavutus, kui keegi kirjutab nendel teemadel – näiteks ööst – midagi, mis oleks väga värske ja ütleмата ilus mitte ainult omas ajas ja oma kultuuri taustal. Eesti luules on seda suutnud näiteks Marie Under („Aknad surid ja seinad langesid lohku / varjude alla, mis tõusid kui loomad. / Tuuli tuli. Ümmaraid pilvi roomas. / Väheseid tähti taeva-laotuses kohkus.”), Heiti Talvik („Öö tallas päikse jäätund rabahauda. / Surm raskel käel taob süsimusta rauda. / Kes nüüd veel jätkama jäi päevareisi, / peab kaua käima, kohtamata teisi. / Ja kes kord öösse otsima jäi venda, / see kergelt kaotab käest veel iseenda) ja veel mõned vähesed tipud.

Mind on juba oma viiskümmend aastat kurvaks teinud, et üks luuletaja on suutnud sedasama ja ometi varju jäänud. Luulele pühendunud inimesed teavad teda, teised mitte. See luuletaja on Arno Vihalemm ja see sügavalt lüüriline ööluuletus, mille pärast ma käesoleva artikli olen kirjutanud, on „Dialogid” luulekogust „Consolationes”. Viimane osa sellest luuletusest moodustab ka omaette terviku ja see kõlab nõnda:

*Õö pani oma koorma pikkamööda maha  
minu pääle, minu üle, minu akna taha.*

*Mina olen ööga üks ja mind ei ole enam.  
Ütle, mis on pimedusest sügavam ja kenam?*

*Sinna mahuvad kõik värvid, kaovad kõik kõlad.  
Tema katab sinu pää ja südame ja õlad.*

*Nii on õnnis, nii on hää, nii üle kaela upud  
ja su üle lõövad kokku mustad vesikupud.*

*Koidab päev ja lõdisedes poeb  
ihu juurde hing.  
Kohvi joob ja ajalehti loeb  
tahm ja tuhk ja ving.*

## Arhiivimaterjalid

KM EKLA = Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv

## Kirjandus

- A d s o n, Artur 1971. Arno Vihalemma juubeliks. – Eesti Päevaleht 26. V.  
L i a s, Pärt 1996. Eesti kirjandus. Õpik XII klassile. Tallinn: Koolibri.  
M e r i l a i, Arne 2008. Arno Vihalemm. – Eesti kirjandus paguluses XX sajandil.  
Toim P. Kruuspere. Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 510–516.  
M ä g i, Arvo 1954. Luulepihtimusi. – Teataja 11. VII.  
M ä g i, Arvo 1961. Luuletaja Arno Vihalemm. 24. 5. 1911. – Teataja 20. V.  
V i h a l e m m, Arno 1961. Consolationes. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.  
V i i d i n g, Paul 1938. Üks pühapäevane vestlus lüürika ümber. – Päevaleht.  
Kunst ja Kirjandus 10. IV.

## Being One with the Night

Keywords: poet Arno Vihalemm, Estonian exile literature

The article discusses the works and views of Arno Vihalemm (1911–1990), Estonian poet exiled in Sweden, on the occasion of his 100th anniversary.

According to Vihalemm's conception, whenever a poem is conceived or creative pain experienced in general, it has to do with human destiny on the largest scale, that is, with birth and death. His oeuvre has been considerably influenced by that of the Estonian grouping *Arbujad* (in particular of August Sang, Heiti Talvik and Betti Alver). Vihalemm's co-exiles Karl Ristikivi and Arvo Mägi have pointed out his consciously refined poetic form, an opinion with which Vihalemm would not agree. Actually, Vihalemm is rather spontaneous, but being a very professional creator the borders of his spontaneity are somewhat larger than those of a man in the street.

The article emphasizes the philosophical background of Vihalemm's poems, e.g., the paraphrase of the Cartesian *Cogito, ergo sum* in Vihalemm's poem „Cogito”: *Mõtlen, järelikult olen vakka* ('I am thinking, therefore I am / keep silent'). Logos or 'Word' meant, for Vihalemm, 'spirit visualized' and 'an idea that has acquired flesh'.

Vihalemm was also influenced by the Swiss surrealist Paul Klee, but he did not make much of his co-exiled surrealist poet Ilmar Laaban. Vihalemm would typically animate the objects of his poems to an almost pre-Christian extent. He does not really care for explaining art or poetry: A work of art is a thing-in-itself. Although Arno Vihalemm has not produced many poems that could be called purely lyrical, the existing few are deep indeed, belonging to the best of Estonian poetry.

*Andres Ehin (b. 1940) is an Estonian poet, also available, e.g., in English and Japanese; andres.nihenihe.ehin@gmail.com*